

Pregledni naučni rad
Primljen: 04.07.2014.

UDK: 364-782-022.326.5 (497.6)

„ELEMENTI VANREDNOG STANJA U BOSNI I HERCEGOVINI
DANAS“

*“THE ELEMENTS OF THE STATE OF EMERGENCY IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA TODAY”*

Prof. dr Lada Sadiković

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
Univerziteta u Sarajevu
sadikovic@fknbih.edu

Sažetak

Svi savremeni ustavi u Evropi danas posvećuju veliku pažnju sigurnosti države kao uvjetu sigurnosti pojedinca i ostvarivanju svih drugih ciljeva savremenog društva. S tim u vezi, svakako, najveći značaj imaju odredbe o suverenosti, teritorijalnom integritetu, političkoj nezavisnosti i međunarodnom subjektivitetu. U ovom pogledu Ustav Bosne i Hercegovine ne predstavlja nikakav izuzetak, jer su ti ciljevi izričito navedeni kako u Preambuli tako i u normativnom dijelu Ustava Bosne i Hercegovine.

Međutim, Ustav Bosne i Hercegovine za razliku od svih drugih ustava u Evropi ne navodi uopće kategoriju vanrednog stanja. Specifičnost ustavnog sistema Bosne i Hercegovine je u tome što je kategorija vanrednog stanja prihvaćena putem ratifikacije Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava koja tom pitanju posvećuje izuzetno veliku pažnju. Isto tako, specifičnost države Bosne i Hercegovine predstavlja i činjenica da se ostvarivanje spomenutih ciljeva vrši kako putem nacionalnih tako i institucija međunarodne zajednice u vidu OHR-a.

Upravo zato, nameće se potreba da se, što je moguće potpunije, razjasni i precizira institucija vanrednog stanja u Ustavu Bosne i Hercegovine. Ovo proizilazi iz praktične potrebe, da se u bosanskohercegovačkom društvu, koje je izrazito multietničko, potpunije zaštititi demokratski poredak kao neophodni uvjet svih individualnih i kolektivnih prava koja su priznata Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i drugim instrumentima

evropskog javnog poretka. Ovo je posebno aktuelno radi toga što je Bosna i Hercegovina preuzela obavezu da poslije potpisivanja Sporazuma o o stabilizaciji i pridruživanju, izvrši sve one ustavne promjene koje su potrebne da Bosna i Hercegovina postane funkcionalna demokratska i pravna država.

Ključne riječi: vanredno stanje, Bosna i Hercegovina, Ustav BiH, ljudska prava, Venecijanska komisija

Summary

All contemporary constitutions in the Europe pay special attention to the security of the state today. It is the condition for the security of the individual as for the implementation of all other goals of contemporary society. The great significance in connection with this has certainly the regulation of sovereignty, territorial integrity, political independence and international subjectivity. In this respect the Constitution of Bosnia and Herzegovina does not present any exception. Those goals are explicitly defined both in the Preamble and the normative section of the Constitution of Bosnia and Herzegovina.

However, only the Constitution of Bosnia and Herzegovina in contrast to all other constitutions in Europe does not content the category of the state of emergency. The category of the state of emergency is accepted by means off the ratification of the European convention for the protection of human rights and fundamental freedoms which shall apply directly in Bosnia and Herzegovina. This Convention also pays big attention to the regulation of the state of emergency.

Also, the implementation of the mentioned goals is very specific in Bosnia and Herzegovina. The goals are realized through national and international institutions such as the Office of the High Representative. It is also necessary to explain and to state precisely the institution of the state of emergency in our Constitution. There is a practical need to protect completely democratic order in society of Bosnia and Herzegovina which is on the whole multiethnic society. The protection of democratic order is the necessary condition for the protection of all individual and collective rights recognized by the European convention for the protection of human rights and fundamental freedoms and all other instruments of the European public order. It is of current interest while Bosnia and Herzegovina after the initialing of the SAA accepted the obligation to realize all constitutional

changes which are necessary for Bosnia and Herzegovina to become the functional and democratic state based on the principle of the rule of law.

Key words: State of Emergency, Bosnia and Herzegovina, Constitution of BiH, Human Rights, Venice Commission

1. Ustavna regulacija vanrednog stanja

Posljednjih decenija, kako u Evropi tako i u svijetu, svjedoci smo brojnih zloupotreba demokratskih prava i sloboda. Upravo zbog toga, države pokušavaju na razne načine da spriječe takve zloupotrebe i da putem ustavne regulacije zaštite istovremeno i demokratsku državu i čovjeka pojedinca. U tom smislu izvršena je konstitucionalizacija ili legalizacija političkih partija, u cilju sprječavanja eventualnih pokušaja zloupotrebe slobode političkog udruživanja. Prvi ustavi u Evropi, koji su nakon Drugog svjetskog rata normirali zaštitu demokratske države bili italijanski, njemački i francuski ustav, dok su se Sjedinjene Američke države usmjerile na zaštitu od tzv. ‘komunističke opasnosti’¹ koja je posebno bila naglašena u vremenu blokovske podjele svijeta.

Međutim, ono što je posebno važno naglasiti jeste, da nije dovoljno samo vršiti efikasnu zaštitu ljudskih prava odvojeno od države, nego je, zapravo, potrebno zaštititi i samu državu, koja se sve više transformira u osnovni instrument zaštite svih ljudskih prava i sloboda. Niccolo Machiavelli je još u 15 stoljeću posvetio pažnju zaštiti ne samo monarhije nego i slobodne države od mogućih unutrašnjih i vanjskih opasnosti naglasivši da „ne treba nikad dopustiti da se širi zlo iz obzira prema dobru, kad zlo lako može uništiti dobro“², dok Jean Jacques Rousseau naglašava da se ‘sveta vlast zakona’ može obustaviti samo ako je u pitanju spas domovine³. Dok se smisao ljudskih prava prije ogledao u potrebi zaštite čovjeka pojedinca od arbitrarnog ponašanja države, danas je to posve drugačije. Država se, za razliku od vremena Francuske revolucije i klasičnih građansko-političkih prava koje je sadržavala Francuska deklaracija iz 1789. godine, kao što su

¹ *Internal Security Act iz 1950. godine i Comunist Control Act iz 1954.*

² *Niccolo Machiavelli, Politička djela, Knjiga druga, Globus, Zagreb, str. 292*

³ *Jean Jacques Rousseau, Društveni ugovor, Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 166*

sloboda, vlasništvo, sigurnost i otpor ugnjetavanju, i koja su nastala upravo u cilju zaštite pojedinca od arbitrarnosti države, transformira u osnovni instrument zaštite svih ljudskih prava i sloboda.

Ustavna regulacija vanrednog stanja (stanja nužde ili opsadnog stanja) je zapravo pokušaj države, da svako stanje koje nije redovno ne prepusti stihiji, nego da ga ustavno normira i na taj način izvrši legalizaciju i legitimizaciju poduzetih mjera u odbrani demokratske države. Osnovna opasnost po mišljenju mnogih teoretičara jeste mogućnost zloupotrebe vanrednog stanja, koje bi tada moglo biti opravdanje za 'više interese' države. Međutim, suština i osnovni smisao ustavnog reguliranja vanrednog stanja jeste da se određenim odredbama osigura stabilnost demokratskog poretka onda, kada je taj poredak izložen ozbiljnim unutrašnjim ili vanjskim prijetnjama i opasnostima, što podrazumijeva transfer zakonodavne vlasti kao izraza volje naroda na izvršnu vlast, bilo da se radi o pojedincu kao šefu države ili vladi kao kolektivnom organu, pojednostavljivanje procedura donošenja svih političkih odluka, bitno sužavanje prostora za demokratske rasprave o vitalnim odlukama, smanjivanje značaja normalnog kontrolnog mehanizma predviđenog u demokratskom društvu i restrikciji određenih ljudskih prava⁴.

2. Međunarodno-pravna regulacija vanrednog stanja

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava je prvi veliki međunarodni dokument koji na posve jasan i precizan način regulira zaštitu demokratske države, postavljajući pri tome šest uvjeta koje države potpisnice Evropske konvencije moraju ispoštovati, kako bi poduzele mjere kojima se ograničavaju ljudska prava i slobode⁵. Ograničenje određenih ljudskih prava i sloboda kao mjera zaštite demokratske države predviđa se u doba rata ili druge javne opasnosti koja prijeti opstanku nacije. Država može poduzeti takve mjere samo u najnužnijoj mjeri koju zahtijeva situacija, s tim da takve mjere moraju biti saglasne sa njenim drugim obavezama

⁴ Lada Sadiković, *Vanredno stanje i ljudska prava*, Magistrat, Sarajevo, 2003., str. 25

⁵ a) rat ili druga ozbiljna opasnost koja ugrožava opstanak nacije; b) srazmjernost poduzetih mjera u skladu sa ozbiljnošću situacije; c) saglasnost sa drugim obavezama međunarodnog javnog prava, d) zabrana derogacije određenih ljudskih prava; e) obaveza informiranja Generalnog sekretara o poduzetim mjerama; f) informiranje Generalnog sekretara o prestanku poduzetih mjera

prema međunarodnom pravu⁶.

Evropska konvencija posebno naglašava da prilikom poduzimanja mjera, kojima se van snage stavljaju obaveze države prema tom dokumentu, ne smiju derogirati pravo na život, zabrana mučenja, zabrana ropstva i zabrana retroaktivnog krivičnog zakonodavstva, dok su sva ostala prava podložna derogaciji⁷. Svaka država ugovornica koja iskoristi pravo da stavi odredbu van snage, dužna je da obavijesti u potpunosti Generalnog sekretara Vijeća Evrope o mjerama koje je poduzela i o razlozima za poduzimanje takvih mjera, kao i o prestanku djelovanja takvih mjera i potpunoj ponovnoj primjeni odredbi Evropske konvencije⁸.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine predviđa odstupanje od odredbi Pakta u slučaju da izuzetna opća opasnost ugrozi opstanak nacije, pri čemu se objavljuje službenim aktom, u strogom obimu u kojem to stanje zahtijeva. Poduzimanje takvih mjera mora biti saglasno sa ostalim obavezama prema međunarodnom pravu, pri čemu ne smiju za posljedicu imati diskriminaciju zasnovanu samo na rasi, boji, polu, vjeri, ili socijalnom porijeklu⁹. Međunarodni pakt propisuje zabranu odstupanja od članova 6, 7, 8, (st.1 i 2) 11, 15, 16 i 18 ovog Pakta¹⁰. Države članice Pakta koje se koriste pravom odstupanja dužne su obavijestiti Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda o početku i razlozima odstupanja kao i prestanku tavih odstupanja¹¹.

⁶ Član 15.1 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava iz 1950. godine

⁷ Član 15.2, *Ibidem*

⁸ Član 15.3, *Ibidem*

⁹ Član 4.1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine.

¹⁰ Član 4.2, *Ibidem*

¹¹ Član 4.3, *Ibidem*

3. Vanredno stanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme rata 1992-1995. godine

Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je u članu 350. Ustava iz 1974. godine¹², koji je dopunjen i Amandmanom na ustav LXXIII¹³, normirala vanredno stanje. Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine u skladu sa odredbama amandmana LI i LXXII na Ustav SRBIH a na prijedlog Skupštine SR BiH donijelo je 08. aprila 1992. godine Odluku o proglašenju 'neposredne ratne opasnosti' kojom se proglašava da je na teritoriji Bosne i Hercegovine nastupila neposredna ratna opasnost¹⁴.

Za vrijeme trajanja neposredne ratne opasnosti došlo je do transfera nadležnosti sa zakonodavne na izvršnu vlasti u RBiH, pa je Predsjedništvo RBiH u proširenom sastavu, zajedno sa predsjednikom Skupštine RBiH, predsjednikom Vlade RBiH i komandantom Teritorijalne odbrane RBiH

¹² Član 350 Ustava SRBiH iz 1974. godine: „Predsjedništvo SRBiH u proširenom sastavu sa predsjednikom Skupštine SRBiH, podpredsjednicima Skupštine, predsjednicima vijeća, Predsjednikom Izvršnog vijeća i komandantom republičkog štaba narodne odbrane za vrijeme ratnog stanja rukovodi opštenarodnom odbranom na cijeloj teritoriji Republike. Predsjedništvo za vrijeme ratnog stanja ili u slučaju neposredne ratne opasnosti, na prijedlog Izvršnog vijeća ili po svojoj inicijativi, donosi uredbe sa zakonskom snagom o pitanjima iz nadležnosti Skupštine ako ne postoji mogućnost da se sastanu nadležna vijeća, Predsjedništvo podnosi ove uredbe na potvrdu Skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane. Uredbom sa zakonskom snagom mogu se, izuzetno ako to zahtijevaju interesi odbrane zemlje; obustaviti pojedine odredbe ovog ustava koje se odnose na pojedine slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina i prava samoupravnih organizacija i zajednica; mijenjati sastav i ovlaštenja izvršnih organa i organa uprave; obrazovati oblasti, okruzi, srezovi i druge društveno-političke zajednice i utvrđivati organizaciju njihovih organa.»

¹³ « (1.) Članove Predsjedništva SRBiH biraju građani neposredno, opštim i tajnim glasanjem, u skladu sa zakonom. Predsjedništvo SRBiH za svoj rad odgovara građanima i Skupštini SRBiH. Članovi Predsjedništva SRBiH biraju se na četiri godine i mogu biti birani još jedanput uzastopno. Predsjedništvo SRBiH kome je prestao mandat ostaje na dužnosti do izbora novog Predsjedništva SRBiH. Predsjedništvo SRBiH sačinjava sedam članova. Za vrijeme ratnog stanja sastav Predsjedništva SRBiH se proširuje sa Predsjednikom Skupštine SRBiH, predsjednikom Vlade SRBiH i komandantom teritorijalne odbrane Republike. Predsjedništvo SRBiH proglašava ukazom zakone, najkasnije u roku od 15 dana. (2.) Tačkom 1. ovog amandmana zamjenjuje se stav 1, 2, 3. i 4. tačke 4. i stav 1. tačke 5. Amandmana LI; Amandman LV i dopunjuje Amandman XLI na Ustav SR BiH.»

¹⁴ Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, Godina I, broj 1 od 9. Aprila 1992., broj 01-011-301/92

donosilo uredbe sa zakonskom snagom i odluke o izboru ili imenovanja i razrješenja. U istoj Odluci se navodi da će Predsjedništvo uredbe sa zakonskom snagom i odluke o izboru kao i razrješenja podnijeti na potvrdu Skupštini RBiH čim ona bude u mogućnosti da se sazove¹⁵. Međutim, Skupština RBiH se više nikada nije sazvala u istom sastavu.

Predsjedništvo SRBiH u navedenom proširenom sastavu na osnovu amandmana LI tačka 5.3 na Ustav RBiH 20. juna 1992. godine donijelo je Odluku o proglašenju ratnog stanja¹⁶. Samo postojanje ratnog stanja kao vanrednog stanja (u skladu sa prvim uvjetom proglašenja vanrednog stanja) koje ‘ugrožava opstanak nacije’ obrazloženo je činjenicom agresije utvrđene od strane Savjeta bezbjednosti UN-a, i potvrđene Rezolucijom br. 752 od 18. maja 1992. godine¹⁷. Ratno stanje u smislu člana 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima je samo onaj rat koji ‘ugrožava opstanak nacije’, pa se u tom smislu navodi da je „na RBiH izvršena agresija od strane Republike Srpske, Republike Crne Gore, Jugoslovenske armije i terorista Srpske demokratske stranke, koja je praćena brutalnim genocidom nad narodom BiH, kao posljedica čega je do sada ubijeno preko 40 hiljada ljudi, prisilno raseljeno oko 1 milion i 400 hiljada stanovnika, a njih preko 60 hiljada odvedeno u koncentracione logore, dok agresor organizovano nastavlja da razara civilne, vjerske i druge objekte“¹⁸.

Na osnovu međunarodno priznatog prava na individualnu i kolektivnu samoodbranu omogućeno je ‘efikasnije angažovanje svih ljudskih i materijalnih potencijala u domovini i inostranstvu radi njihovog stavljanja u funkciju oslobađanja RBiH od agresora, kao i radi uspostavljanja narušenog pravnog poredka i stvaranja uvjeta za povratak svih prognanih na njihova ognjišta’¹⁹. Oružane snage RBiH su navedenom Odlukom bile ovlaštene da preuzmu potrebne mjere na organizovanju ‘opštenarodnog otpora radi ostvarivanja postavljenih ciljeva’. RBiH se tada obavezala da će se ‘pridrživati odredaba međunarodnog prava i međunarodnih konvencija koje reguliraju ponašanje država u ratnom stanju’, što je u potpunosti

¹⁵ *Ibidem*, tačke II i III, 01-011-301/92

¹⁶ *Službeni list R BiH od 20. juna 1992. godine*,

¹⁷ <http://www.nato.int/ifor/un/u920515a.htm>, pristupljeno 21.01.2014.

¹⁸ *Službeni list R BiH od 20. juna 1992. godine, br 7, str. 234, Odluka br. 1201/92, Preambula*

¹⁹ *Službeni list R BiH od 20. juna 1992. godine, Ibidem, Tačka 1*

saglasno sa članom 15.1 Evropske konvencije o ljudskim pravima i članom 4.1 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. RBiH se takođe tada obavezala, da će zajedno sa Savjetom bezbjednosti, Ujedinjenim nacijama, Evropskom zajednicom i drugim međunarodnim institucijama nastaviti da ‘traga za mirnim rješenjem sukoba u BiH putem pregovora, koji će biti u skladu sa njenim dostojanstvom, nezavisnošću, integritetom i cjelovitošću’²⁰.

Ovdje treba posebno naglasiti, da je jedino država Bosna i Hercegovina bila ovlaštena da primjenjuje određene mjere koje znače derogaciju ljudskih prava saglasno odredbama Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava kao što su to ograničenje slobode kretanja, obavezni rad, zabrana okupljanja itd: „Radi se o legitimnom pravu Republike Bosne i Hercegovine koje moraju iamtiti u vidu sve međuanrodne, političke i sudske institucije, posebno, svakako, Tribunal za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije u Hagu“²¹.

4. Vanredno stanje u Bosni i Hercegovini poslije potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini 1995. godine

Vanredno stanje je u Bosni i Hercegovini proglašeno samim potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, 14. decembra 1995. godine. Naime, tog dana su se Republika Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska i Savezna Republika Jugoslavija (stranke) sporazumjele u cilju postizanja sveobuhvatnog sporazuma radi okončanja tragičnog sukoba u regionu²². Pravni kontinuitet države Bosne i Hercegovine je potvrđen Općim okvirnim sporazumom za mir u BiH ali sa drukčijim teritorijalnim uređenjem: „Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH), koja je formirana u aprilu 1994., u cilju zaustavljanja rata između Muslimana/Bošnjaka i Hrvata, kao i politički entitet Republika Srpska (RS), koja se nasilno izdvojila 1992. od međunarodno priznate Republike Bosne i Heregovine“²³.

²⁰ *Službeni list R BiH od 20. juna 1992. godine, Ibidem, Tačka 3*

²¹ *Sadiković, Lada, (2003.) „Vanredno stanje i ljudska prava“, Magistrat Sarajevo, str. 152,*

²² *Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, Preambula*

²³ *Mišljenje br. 482/2008, CDL-AD(2008)027, Podnesak Amicus Curiae u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine (Aplikacije br. 2799/06 i 34836/06), par. 7*

Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini sadrži jedanaest aneksa, od kojih je Aneks 4 Ustav Bosne i Hercegovine. Država Bosna i Hercegovina je potpisivanjem Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini prihvatila Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava koja se primjenjuje direktno i ima prioritet nad svakim drugim pravom²⁴. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i njeni protokoli počela se primjenjivati prije nego je država Bosna i Hercegovina postala članica Vijeća Evrope, 24. aprila 2002. godine. Pravni osnov za ovakvo rješenje dalo je Vijeće Evrope u Preporuci Vijeća ministara Parlamentarne skupštine o ustanovljenju mehanizama za zaštitu ljudskih prava u svim državama koje nisu članice Vijeća Evrope²⁵. Aneks 4 – Ustav Bosne i Hercegovine nikada nije objavljen u službenom listu/glasniku pa je zbog toga došlo do velikih poteškoća u primjeni Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava²⁶.

Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini sadrži i Aneks 10 – Sporazum o civilnoj implementaciji mirovnog rješenja, koji egzaktno navodi da su se „strane sporazumjele da provedba civilnih aspekata mirovnog rješenja obuhvata veliki raspon aktivnosti uključujući nastavak pružanja humanitarne pomoći dok je god to potrebno, obnovu infrastrukture i privrednu obnovu, uspostavljanje političkih i ustavnih institucija u Bosni i Hercegovini, promoviranje poštivanja ljudskih prava i povratak prognanika i izbjeglica te održavanje slobodnih i poštenih izbora“²⁷. Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini je konačni tumač Sporazuma o civilnoj provedbi mirovnog rješenja²⁸.

U skladu sa Aneksom 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini Visoki predstavnik je od 1995. godine do danas donio brojne odluke u oblastima kao što su državni simboli i pitanja na državnom

²⁴ Član 2.2 Aneksa 4 - Ustava Bosne i Hercegovine

²⁵ Cardoso da Costa, *Constitutional Supremacy of Human Rights Treaties, The Status of International Treaties on Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2006., p. 77

²⁶ Vidjeti u: Sadiković, Lada, *Ustav Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2010., str. 7-19

²⁷ Aneks 10 – Sporazum o civilnoj provedbi mirovnog rješenja, (Visoki predstavnik), član 1.

²⁸ Član 5 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini – Konačna nadležnost za interpretaciju

nivou, ekonomiji, pravnoj reformi, za područje Federacije, Mostara i Hercegovačko-Neretvanskog Kantona, smjenama i suspenzijama, medijima, imovinskim zakonima, povratku raseljenih osoba i izbjeglica, kao i pojedincima koji su osumnjičeni za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije²⁹. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je 2004. godine, nakon usvajanja Rezolucije 1384 pod nazivom „Jačanje demokratskih institucija u Bosni i Hercegovini“ zatražila od Venecijanske komisije Vijeća Evrope (Za demokraciju putem prava) Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima Visokog predstavnika³⁰.

Pošto je opseg OHR-a po mišljenju Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope takav, da u svakom smislu predstavlja vrhovnu instituciju sa ovlaštenjima u Bosni i Hercegovini, postavilo se pitanje, u kojoj mjeri su nepomirljive sa demokratskim principima odredbe prema kojim OHR donosi izvršive odluke, a da za njih ne snosi odgovornost, niti obavezu da opravda njihovu validnost, a da pri tome nema pravnog lijeka ... te koliko je ovakva praksa u skladu sa osnovnim principima Vijeća Evrope, posebno sa Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda?³¹ Ovdje se takođe postavilo i veoma složeno pitanje sveobuhvatne ocjene usklađenosti Ustava BiH sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi, kao i ocjena efikasnosti i racionalnosti sadašnjih ustavnih i zakonskih aranžmana u Bosni i Hercegovini.

Venecijanska komisija Vijeća Evrope je na ovaj zahtjev egzaktno odgovorila, da su iz političkog ugla gledano, aktivnosti koje je Visoki predstavnik poduzimao kao što su nametanje zakona i na državnom i na nivou entiteta, uključujući amandmane na entitetske ustave i, s druge strane uklanjanje s funkcije državnih službenika ili izabраниh javnih zvaničnika (uključujući Predsjednika entiteta ili člana Predsjedništva BiH) koji nisu saradivali u provedbi Dejtonskog sporazuma, sa posebnim naglaskom na nedostatku saradnje sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY), bile korisne. „Bez njih, Bosna i Hercegovina ne bi

²⁹ <http://www.ohr.int/decisions/archive.asp>, pristupljeno 23.01.2014.

³⁰ <http://www.coe.ba/pdf/CDL-AD2004004-bs.pdf>, pristupljeno 20.01.2014.

³¹ <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta04/eres1384.htm>, Par. 13, pristupljeno 20. 01. 2014

bila u mogućnosti postići napredak koji je dosad ostvarila ... pa se takva ovlaštenja mogu kvalificirati kao ovlaštenja u vanrednom stanju (*special powers*)³². Po samoj svojoj prirodi, takva ovlaštenja u vanrednom stanju moraju prestati kada nestane vanredno stanje koje je izvorno opravdalo njihovo korištenje³².

Rezolucija 1384 Vijeće Evrope je utvrdila, da se svakako ne radi o normalnoj situaciji da neizabrani stranac vrši takva ovlaštenja u državi članici Vijeća Evrope. Međutim, u Bosni i Hercegovini od potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini na snazi je vanredno stanje jer postoji stalna „prijetnja normalnom funkcioniranju ustavnih institucija“, što znači da ovu tvrdnju potkrepljuju i svi do sada usvojeni izvještaji Evropske komisije o napretku države Bosne i Hercegovine u kojima se konstatira redovno ‘slab ili nikakav napredak’³³.

Bosna i Hercegovina je 2005. godine usvojila Zakon o odbrani BiH³⁴, gdje se izričito navodi da Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine ima nadležnost da proglasi ratno stanje na zahtjev Predsjedništva u slučaju direktnog napada na Bosnu i Hercegovinu ili dio Bosne i Hercegovine i proglasi vanredno stanje na zahtjev Predsjedništva kada postoji prijetnja postojanju Bosne i Hercegovine, prijetnja napada na Bosnu i Hercegovinu ili bilo koji dio Bosne i Hercegovine ili neposredna ratna opasnost³⁵. Istovremeno, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine nadležno je da zahtijeva proglašenje ratnog stanja i vanrednog stanja od Parlamentarne skupštine, i uputi Oružane snage u operacije tokom rata, vanrednog stanja ili mirovnih operacija van zemlje, u skladu sa zakonom³⁶.

³² CDL-AD(2005)004-e *Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the Powers of the High Representative adopted by the Venice Commission at its 62nd plenary session (Venice, 11-12 March 2005), Par 86*, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2005\)004-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2005)004-e.aspx), pristupljeno 15.01.2014.

³³ *Bosnia and Herzegovina, Progress Report 2013*, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/ba_rapport_2013.pdf, pristupljeno 20.01.2014.

³⁴ *Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH br. 88/05, koji je izmijenjen i dopunjen 2007. i 2009. godine - 53/07 i 59/09*

³⁵ *Članovi 10.a i 10.b Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine*

³⁶ *Član. 12.a, b i c Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine*

Zahtjev za proglašenje ratnog stanja daje Predsjedništvo Bosne i Hercegovine u slučaju direktnog napada na Bosnu i Hercegovinu³⁷. Vanredno stanje se proglašava u slučaju prijetnje postojanju Bosne i Hercegovine tj. prijetnje normalnom funkcioniranju ustavnih institucija ili neposredne ratne opasnosti³⁸. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine razmatra o zahtjevu Predsjedništva Bosne i Hercegovine za proglašenjem ratnog ili vanrednog stanja ukoliko je u zasijedanju. U slučaju da Parlamentarna skupština BiH ne zasijeda, o zahtjevu za proglašenje ratnog ili vanrednog stanja odlučuje Predsjedništvo BiH koje može narediti angažiranje jedinica Oružanih snaga ili njihovu upotrebu³⁹.

Ukoliko postoje opravdani razlozi za proglašenje vanrednog stanja, ili u slučajevima kada Predsjedništvo BiH naredi angažiranje jedinica Oružanih snaga, Parlamentarna skupština saziva specijalnu sjednicu u roku od 48 sati kako bi razmotrila zahtjev za proglašenje vanrednog stanja ili naredbu o upotrebi Oružanih snaga. Ukoliko u roku 72 sata Parlamentarna skupština ne proglasi vanredno stanje zahtjev se smatra odbijenim a naredba za angažiranje i upotrebu Oružanih snaga stavlja se van snage⁴⁰. Jedinice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine mogu takođe djelovati i u slučaju prirodnih ili drugih katastrofa i nesreća te se tada mogu razmjestiti kao pomoć civilnim vlastima. Te jedinice po ovlaštenju Predsjedništva angažira

³⁷ Član 40 Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine: (1) Predsjedništvo zahtijeva proglašenje ratnog stanja od Parlamentarne skupštine u slučaju direktnog napada na Bosnu i Hercegovinu. Vojni napad na bilo koji dio Bosne i Hercegovine bilo kakvim vojnim sredstvima i u bilo kojem obliku smatra se napadom na cijelu Bosnu i Hercegovinu.

(2) U slučaju direktnog napada na Bosnu i Hercegovinu, Parlamentarna skupština sazvat će vanrednu sjednicu što je prije moguće kako bi se razmotrio zahtjev za proglašenje ratnog stanja“.

³⁸ Član 41 Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine

³⁹ Član 42. Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine

⁴⁰ Član 43. Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine

Ministar odbrane i o tome izvještava Parlamentarnu skupštinu⁴¹.

Ustavi Entiteta Federacije Bosne i Hercegovine⁴² i Republike Srpske⁴³ takođe sadržavaju odredbe o uvođenju vanrednog stanja, što je paradoksalno s obzirom na okolnost da takve odredbe nema Ustav države Bosne i Hercegovine kojoj pripadaju ti entiteti. Iz svega navedenog proizilazi, da je u procesu ustavnih promjena, koje su uvjet pristupanja Evropskoj uniji, neophodno na adekvatan način urediti pitanje regulacije države Bosne i Hercegovine u uvjetima vanrednog stanja.

⁴¹ Poglavlje V. Prirodne katastrofe i nesreće - Član 44. Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine - (1) Ministar odbrane, po ovlaštenju Predsjedništva, može angažirati Oružane snage u slučaju prirodnih o drugih katastrofa i nesreća, na zahtjev odgovarajućih civilnih organa Bosne i Hercegovine ili entiteta o čemu izvještava parlamentarnu skupštinu. (2) Jedinice Oružanih snaga mogu se razmjestiti kao pomoć civilnim vlastima u slučaju prirodnih i drugih katastrofa i nesreća, u skladu s uputstvima koje donosi ministar odbrane.

Član 45. Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine - (Sadržaj misije) - Naredba kojom se razmještaju jedinice Oružanih snaga za pomoć civilnim vlastima sadrži: a) konkretnu prirodu misije, b) jedinice i broj angažiranog ljudstva, c) kome su jedinice odgovorne, d) trajanje misije, e) zadatak.

⁴² Federacija Bosne i Hercegovine kao entitet države Bosne i Hercegovine, ima ovlaštenje da donosi uredbe sa zakonskom snagom u slučaju opasnosti po zemlju prema članu 9. Ustava FBiH: „Vlada Federacije je ovlaštena donositi uredbe sa zakonskom snagom u slučaju opasnosti po zemlju kada Parlament Federacije nije u mogućnosti to učiniti. Svaka uredba imat će snagu zakona i ne može derogirati prava i slobode utvrđene ovim ustavom. Svaka uredba prestat će važiti najkasnije istekom tridesetog dana od njenog objavljivanja, s tim da će prestati važiti odmah po ukidanju odlukom Parlamenta ili na kraju desetog dana od njenog objavljivanja, ukoliko je Parlament Federacije u zasjedanju kada je uredba objavljena. Uredba objavljena dok Federacija upotrebljava oružane snage u skladu sa ovim ustavom ostat će na snazi do petog dana slijedeće sjednice Parlamenta Federacije, kada prestaje važiti, osim ako ne bude potvrđena ali ni u kom slučaju neće važiti duže od šest mjeseci. Po isteku roka važenje odredbe se ne može produžavati, uredba se ne može ponovo donositi niti djelomično mijenjati bez odluke Parlamenta Federacije i njegove saglasnosti“.

⁴³ Ustav Republike Srpske u članu 70 (Narodna skupština) stavak 3 zamijenjen je Amandmanom CVII koji glasi: „Narodna skupština, sukladno Ustavu i zakonu, proglašava: Izvanredno stanje za Republiku ili dio Republike u slučaju ugrožavanja sigurnosti, usljed elementarnih nepogoda (poplava, potresa i požara), prirodnih katastrofa, epidemija, povreda ljudskih prava i sloboda i normalnog funkcioniranja ustavnih organa Republike. Odredbe stavka 3. ovog članka se ne odnose na uporabu vojske i druge mjere iz ovlasti institucija Bosne i Hercegovine“.

Odredbe Zakona o odbrani BiH koje reguliraju proglašenje vanrednog stanja su jasno preuzele opredjeljenje Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima o 'postojanju rata ili druge javne opasnosti'. Stanje koje je prisutno u Bosni i Hercegovini i koje svakako zahtijeva proglašenje vanrednog stanja jeste 'prijetnja normalnom funkcioniranju ustavnih institucija'. Nažalost, protesti u Sarajevu, Zenici, Tuzli, Bihaću, Mostaru, i drugim gradovima u kojim su građani izrazili nezadovoljstvo socijalnim stanjem u kojem se nalaze, apsolutno su izmakli kontroli⁴⁴. Direktor Federalne uprave policije Dragan Lukač ocijenio je da su neredi izazvani tokom protesta 7. februara 2014. godine bili pokušaj državnog udara jer je napad na zgradu Predsjedništva Bosne i Hercegovine pokušaj rušenja ustavnog poretka⁴⁵.

Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini Valentin Incko je za bečki „Kurir“ ocijenio da je sadašnje stanje u BiH najgore od završetka rata, odnosno od Dejtonskog sporazuma 1995. godine te naglasio da je djelimično uzrok haosa i „državna konstrukcija koja ne funkcioniše“⁴⁶, što se u potpunosti oslanja na argument nefunkcionalnosti državnih institucija u Bosni Hercegovini i potrebu poduzimanja mjera za vanredno stanje. Posljednji događaji, u kojima je došlo do 'opasnosti koja ugrožava opstanak bosanskohercegovačke nacije' su zapravo samo još jednom pokazali koliko je država BiH slaba država, te potvrdili, da je jedina institucija koja sada može i mora djelovati zapravo Visoki predstavnik sa ovlaštenjima uspostavljanja ustavnih

⁴⁴ Zapaljane su zgrade vlada Kantona Sarajevo, Zeničko-dobojskog kantona, Tuzlanskog kantona, Unsko-sanskog kantona, kao i Vlade i Skupštine Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru. U Mostaru su, osim zgrade kantonalne vlade i parlamenta, učesnici protesta zapalili zgrade Gradske uprave i Gradske vijećnice, zgrade Centrale Hrvatske demokratske zajednice BiH i prostorije Kantonalnog odbora Stranke Demokratske akcije. <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/pocelo-okupljanje-gradjana-sirom-bih>, stranici pristupljeno 17.02.2014. godine

⁴⁵ <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/lukac-zubac-je-odgovoran-za-necinjenje-uslucaju-napad-na-zgradu-predsjednistva-bih>, web stranici pristupljeno 17.02.2014. godine

⁴⁶ Visoki predstavnik u BiH dalje navodi da je „Dejtonski sporazum bio mirovni sporazum, koji je bio jako uspješan. Međutim, kao ustavni sporazum, on je suviše komplikovan. Austrija će povećati broj svojih vojnika u BiH. Ako stanje bude eskaliralo moraćemo, eventualno, da razmišljamo i trupama EU, međutim, ne sada“ <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/inzko-moguće-slanje-trupa-eu-ukoliko-situacija-u-bih-eskalira>, stranici pristupljeno 17.02.2014. godine

i političkih institucija iz Aneksa 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini sve dok je taj sporazum na snazi.

Zaključci

Posljednji događaji danas kako u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini pokazuju izrazitu potrebu kako zaštite čovjeka pojedinca tako i zaštite demokratske države od brojnih zloupotreba demokratskih prava i sloboda. Ustavna regulacija vanrednog stanja je izrazita potreba svake razvijene demokratske i pravne države, kako bi sve dozvoljene mjere koje država u takvom stanju poduzme, bile legalne i legitimne. Na taj način bi se mogućnost zloupotrebe vanrednog stanja u vidu ‘viših interesa države’ svela na najmanju moguću mjeru.

Osposobljavanje države Bosne i Hercegovine da kao demokratska i pravna država ostvaruje ljudska prava kao ustavno prihvaćenu nacionalnu i međunarodno-pravnu obavezu još uvijek je zadatak kojeg naša država tek treba ostvariti uz pomoć međunarodne zajednice i Visokog predstavnika. Izričito je naglašeno da Bosna i Hercegovina ne bi ostvarila skoro nikakav napredak bez direktnog djelovanja Visokog predstavnika. Trenutni ustavni aranžmani sa prisutnim barijerama i blokadama kao što su entitetsko glasanje i povlačenje nacionalnog vitalnog interesa, po mišljenju svih do sada usvojenih rezolucija Vijeća Evrope onemogućavaju državu Bosnu i Hercegovinu da napreduje prema evropskim integracijama.

Nakon što je Evropska unija zauzela stav „nečinjenja“ i prebacivanja odgovornosti na „domaće političare“, Izvještaji Evropske komisije o napredku Bosne i Hercegovine pokazuju izrazitu stagnaciju pa čak i nazadovanje u razvoju države Bosne i Hercegovine. Zahtjevi Evropske unije i njenog komesara za proširenje Štefana Filea da Bosna i Hercegovina mora „govoriti jednim glasom“ apsolutno su neostvarljivi jer ni Evropa ne govori jednim glasom prema Bosni i Hercegovini. To potvrđuje veliki broj rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope donesenih u periodu 2002-2013. godine, koje su kao prioritet naglasile ‘snaženje države BiH’ te ‘urgentnu ustavnu reformu’, za razliku od posljednje Rezolucije Evropskog parlamenta od 6. februara 2014. godine, koja uvodi ‘federalističke principe, spajanje kantona i preraspodjelu nadležnosti’.

Iako je Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina takve odredbe imala u svom Ustavu iz 1974. godine Aneks 4 – Ustav Bosne i Hercegovine iz 1995. godine ne sadržava odredbe o vanrednom stanju. Predsjedništvo SR BiH je bilo ovlašteno da za vrijeme vanrednog stanja uzrokovanog stanjem rata vrši vlast u proširenom sastavu, zajedno sa predsjednikom Vlade SR BiH i komandantom teritorijalne odbrane Republike te da na prijedlog Izvršnog vijeća ili po svojoj inicijativi donosi uredbe sa zakonskom snagom o pitanjima iz nadležnosti Skupštine, ako ne postoji mogućnost da se sastanu nadležna vijeća, s tim što je takve uredbe trebalo podnijeti na potvrdu Skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane. Skupština SR BiH se, kako je to unaprijed već rečeno, nije više sastala u istom sastavu.

Upravo na osnovu člana 350 Ustava Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine proglašeno je vanredno stanje za vrijeme rata 1992-1995. godine, a sve mjere koje je država Bosna i Hercegovina u takvom stanju poduzela bile su legalne i legitimne. Država Bosna i Hercegovina je jedina imala legitimno i legalno pravo na derogaciju ljudskih prava i sloboda, pa to svakako moraju imati u vidu i sve međunarodne, političke i sudske institucije, a posebno Međunarodni tribunal za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije u Hagu.

14. decembra 1995. godine potpisan je Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini čime su se Republika Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska i Savezna Republika Jugoslavija (stranke) sporazumjele u cilju postizanja sveobuhvatnog sporazuma radi okončanja tragičnog sukoba u regionu. Naime, stranke su se sporazumjele, da provedba civilnih aspekata mirovnog rješenja obuhvata veliki raspon aktivnosti, uključujući nastavak pružanja humanitarne pomoći, obnovu infrastrukture i privrednu obnovu, uspostavljanje političkih i ustavnih institucija u BiH, zaštitu ljudskih prava, povratak izbjeglica te održavanje slobodnih izbora. Visoki predstavnik je i konačni tumač Sporazuma o civilnoj provedbi mirovnog rješenja.

S obzirom na činjenicu, da je Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini, na osnovu ovlaštenja iz aneksa 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini kao vrhovna institucija sa ovlaštenjima već donio brojne odluke za koje ne postoji pravni lijek, niti za njih snosi odgovornost niti obavezu da opravda njihovu validnost, kao što su to državni simboli,

i pitanja na državnom nivou, ekonomiji, pravnoj reformi, smjenama i suspenzijama, medijima, imovinskim zakonima, povratku raseljenih osoba i izbjeglica, ako i pojedincima koji su osumnjičeni za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, Parlamentarna skupština Vijeća Evrope postavila je pitanje Venecijanskoj komisiji Vijeća Evrope, koliko je ovakva praksa u skladu sa osnovnim principima Vijeća Evrope, posebno sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda?

Venecijanska komisija Vijeća Evrope je na ovaj zahtjev odgovorila, da su iz političkog ugla gledano aktivnosti Visokog predstavnika koje su obuhvatile čak uklanjanje sa funkcije državnih službenika ili izabranih javnih zvaničnika kao što su to Predsjednik entiteta ili član Predsjedništva BiH, a koji nisu saradivali u provedbi Dejtonskog sporazuma, bile korisne te da bez njih Bosna i Hercegovina ne bi bila u mogućnosti postići napredak koji je do sada ostvarila. Stoga se takva ovlaštenja mogu kvalificirati kao ovlaštenja u vanrednom stanju, s tim da takva ovlaštenja moraju prestati kada nestane vanredno stanje, koje je izvorno opravdalo njihovo korištenje.

Posebno je važno anglasiti, da se prema ovom mišljenju država Bosna i Hercegovina nalazi u permanentnom vanrednom stanju usljed prijetnje normalnom funkcioniranju ustavnih institucija, što su potvrdili i brojni do sada doneseni izvještaji Evropskog parlamenta o napredku države Bosne i Hercegovine, gdje se sve što je Bosna i Hercegovina postigla svodi na slab ili nikakav napredak. Za cjelovit uvid u normativnu regulaciju vanrednog stanja u Bosni i Hercegovini važno je spomenuti i Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine iz 2005. godine, koji je na izvjestan način pokušao regulirati proglašenje vanrednog stanja, slanje oružanih snaga u operacije tokom rata, kao i djelovanje oružanih snaga u slučaju prirodnih ili drugih katastrofa i nesreća, kao i odredbe o uvođenju vanrednog stanja u Ustavima Entiteta Federacije Bosne i Hercegovine i Entiteta Republike Srpske. Stoga je neophodno u procesu ustavnih promjena, na adekvatan način urediti pitanje regulacije države Bosne i Hercegovine u uvjetima vanrednog stanja.

Demonstracije i protesti koji su se nedavno dogodili pokazali su, sa jedne strane izrazitu slabost državnih institucija, a sa druge strane apsolutnu neophodnost djelovanja Visokog predstavnika u prevazilaženju datih poteškoća. Izostanak navedenih aktivnosti bi državu Bosnu i Hercegovinu

mogao dovesti u još težu poziciju koja bi imala nesagledive posljedice kako za državu tako i za cijelo bosanskohercegovačko društvo. Ne zanemarujući činjenicu postojanja i drugih opasnosti koji mogu dovesti u pitanje opstanak bosanskohercegovačke nacije, jedino moguće rješenje za Bosnu i Hercegovinu jeste promptni angažman Visokog predstavnika, kao vlasti za vanredno stanje u punom kapacitetu korištenja njegovih ovlaštenja (*special powers*) i urgentno sprovođenje ustavne reforme u cilju jačanja institucija Bosne i Hercegovine i njenog osposobljavanja da djeluje kako u redovnom tako i u vanrednom stanju.

Literatura

1. Aneks 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini – Sporazum o civilnoj provedbi mirovnog rješenja, (Visoki predstavnik)
2. Aneksa 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini - Ustav Bosne i Hercegovine
3. Bosnia and Herzegovina, Progress Report 2013
4. Cardoso da Costa, *Constitutional Supremacy of Human Rights Treaties, The Status of International Treaties on Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2006.
5. CDL-AD(2005)004-e Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative adopted by the Venice Commission at its 62nd plenary session (Venice, 11-12 March 2005)
6. Communist Control Act iz 1954.
7. Fitzpatrick, M. Joan, *Human rights in Crisis: The International System for Protecting Rights During States of Emergency (Procedural aspects of International Law)*, University of Pennsylvania Press, 1994
8. Internal Security Act iz 1950.
9. Jean Jacques Russo, *Društveni ugovor, Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
10. Lada Sadiković, *Vanredno stanje i ljudska prava*, Magistrat, Sarajevo, 2003.
11. Mišljenje br. 482/2008, CDL-AD(2008)027, Podnesak Amicus Curiae u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine (Aplikacije br. 2799/06 i 34836/06)
12. Niccolo Machiavelli, *Politička djela*, Knjiga druga, Globus, Zagreb
13. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, Preambula
14. Oraa, Jaime, *Human Rights in States of Emergency in International Law*, Oxford, Clarendon Press, 1992
15. Sadiković, Lada, *Ustav Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2010.

16. Službeni list R BiH od 20. Juna 1992.
17. Službeni list Republike Bosne i Hercegovine od 20. juna 1992.
18. Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH br. 88/05, koji je izmijenjen i dopunjen 2007. i 2009. godine - 53/07 i 59/09
<http://www.ohr.int/decisions/archive.asp>
<http://www.coe.ba/pdf/CDL-AD2004004-bs.pdf>
<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta04/eres1384.htm>
<http://www.nato.int/ifor/un/u920515a.htm>
[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2005\)004-e.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2005)004-e.aspx)
<http://www.oslobodjenje.ba>
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/ba_rapport_2013.pdf